

Atf: Sevinçli, V. ve Akman, H. (2023). Karacı / Karaçı Kelimesi Üzerine İnceleme. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 16-26
Citation: Sevinçli, V. ve Akman, H. (2023). Study About of The Word Karacı / Karaçı. *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 16-26

Araştırma Makalesi / Research Article

Veysi SEVİNÇLİ*

Hami AKMAN**

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Iğdır/Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Arts and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Iğdır/Türkiye.

vsevincli@hotmail.com ORCID: 0000-0002-2069-7138

** Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.

Dr., Department of Turkish Language and Literature, Van/Türkiye.

hamiakman@gmail.com ORCID: 0000-0001-8787-2319

Karacı / Karaçı Kelimesi Üzerine İnceleme¹
Study About of The Word Karacı / Karaçı

Öz

Türkçede, dile kelime kazandırmanın bazı yolları vardır. Bunlar; kelime türetme, birleştirme, örneksme, kalıplaşma gibi yöntemlerdir. Bunlar arasında en fazla başvurulan yöntem yapım eklerinin isim ve fiillerin kök veya gövdelerine eklenmesi ile kelime türetme yöntemidir. İşte bu tarife uygun olan örneklerden birisi bugün için ölçünlü dilde genellikle kullanılmayan, kullanımı bazı ağızlarla sınırlı kalan, *yağmacı*, *haydut*, *eşkiya*, *dilenci*, *şaki* gibi anlamlar içeren *karacı / karaçı* kelimesidir. *Karacı / karaçı*, tespitlerimize göre ilk kez Kutadgu Bilig'de *karakçı* şeklinde tanıklanmıştır. Kelime özellikle Çağatay Türkçesinde kullanım sahasını oldukça genişletmiştir. Bugün Türkçenin bazı ağızlarında yukarıda belirtilen şekil ve anlamlarını korumakla beraber *garaç*, *garaçı*, *ğaraçı*, *ğaraçı* şekillerinde ve *çingene*, *kara çalan* gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Kelimenin etimolojisi, araştırmacılar tarafından *kara* "sıradan halk, insanlar", **karamak* "yağmalamak" ve **kar-* / **kara-* "yağmalamak; almak, ganimet bilmek, gasp etmek" kelimelerine dayandırılarak açıklanmıştır. Bu çalışmada *karacı / karaçı* kelimesi, tarihi Türk lehçeleri ve bazı ağızlardaki kullanımı ile etimolojik açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, yapım ekleri, karacı / karaçı, Kutadgu Bilig, Çağatay Türkçesi.

Abstract

In Turkish, there are some ways of introducing words into the language. These are methods such as word derivation, compounding, instantiation and stereotyping. The most commonly used method among these is word derivation by adding construction suffixes to the roots or stems of nouns and verbs. One of the examples that fits this description is the word *karacı / karaçı*, which is not generally used in the common language today, its use is limited to some dialects, and it contains meanings such as *looter*, *bandit*, *beggar*, *shaki*. According to our findings, the first use of *karacı / karaci* is in the form of *karakçı* in Kutadgu Bilig. The word expanded its usage especially in Chagatai Turkish. Today, in some dialects of Turkish, the word is used in the forms of *garaç*, *garaçı*, *ğaraçı*, *ğaraçı*, and with meanings such as *gypsy*, *black stealer*, while preserving the forms and meanings mentioned above. The etymology of the word has been explained by researchers based on the words *kara* "ordinary peopl", **karamak* "to plunder" and **kar-* / **kara-* "to plunder; to take, to know booty, to usurp". In this study, the word *karacı / karaçı* is examined etymologically with its usage in historical Turkish dialects and some dialects.

Keywords: Turkish, derivational suffix, karacı / karaçı, Kutadgu Bilig, Chagatai Turkish.

¹ Bu çalışma 4. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu 20-22 Ekim 2022 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Giriş

Türkçede yeni kelime yapmak için bazı yöntemlere başvurulur. Bunlar; kelime türetme, kelime birleştirme, örnekseme, kalıplaşma gibi yöntemlerdir. Bunlardan kelime birleştirme, en az iki kelimedenden oluşan bir kelime grubunun tek bir kavramı karşılamak için bir araya gelmesidir. Bu birleşimde tek kavramı karşılamak üzere bir araya gelen kelimeler kendi anlamları haricinde kullanılırlar. Mesela kuşburnu, danaburnu, eli açık, gözü açık, cingöz gibi kelimeler artık tek kavramı oluşturmak için bir araya gelen, kendi anlamlarını yitiren kelime gruplarıdır ki bunlara *birleşik kelime* de denmektedir. *Örnekseme* (İng. Analogie) ise adından da anlaşılacağı üzere bir kelimenin gerek ses ve gerekse yapı ve anlam bakımından başka bir kelimeye benzetilerek türetilmesidir; mesela *korkunç* kelimesine yakıştırılarak *ilginç*, *kurultay*'a bakılarak *danıştay*, *sayıştay* ve *yargıtay* kelimeleri türetilirken (Korkmaz, 2017, s. 195) *sağlam* kelimesi örnek alınarak *toplam* kelimesi türetilmiş; *çarşamba* kelimesi örnek alınarak *pençsenbe*'nin *perşembe* olması da bir *örnekseme (analogie)* örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Topaloğlu, 2019, s. 106). *Örneksemeye* başka bir örnek vermek gerekirse; *verim* sözcüğü örnek tutularak *devirim* sözcüğü, bundan da *devrim* sözcüğü elde edilmiştir (Hatiboğlu, 1978, s. 99). Kalıplaşma, “Bazı ek kök birleşmelerinde rastladığımız ve eklerin görevlerinin verdiği imkânlarla bağlı olarak, değişik kullanılışlarından ileri gelen kalıplaşma olayıdır” (Korkmaz, 2018, s. 169). Korkmaz, bu açıklamasından sonra kalıplaşma ile ilgili şu örnekleri verir: “yüzde ‘matematikte kullanılan oran ölçüsü’, gözde ‘gözde, hükümdarın sevgilisi’, Ugan ‘Tanrı...’” (2018, s. 169). Hatiboğlu *kalıplaşma* için iki veya daha fazla kelimenin ayrılmaz bir şekilde birleşmesi şeklinde tanım yapar ve “*göze girmek, gözden düşmek, kulak kabartmak*” vs. deyimleri, “*hanımeli, kaptıkaçtı, akbaba*” birleşik isimleri ve “*kimisi, birisi, hepsi, bidüziye*” kelimeleri *kalıplaşmaya* örnek olarak verir (Hatiboğlu, 1978, s. 78). Mehmet Hengirmen, ise *kalıplaşma* terimi için “bir sözcüğün ancak belirli sözcüklerle görülme zorunluluğuna girmesi” tanımını yapmıştır (2009, s. 238).

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren kelime yapımında en çok kullandığı yöntem *türetme* yöntemidir. Türetme denilince de akla gelen ilk şey Türkçenin türetme ekleri diğer bir deyişle yapım ekleridir. Yapım ekleri sondan eklemeli diller arasında olan Türkçe için kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Yapım ekleri, kök diye tabir ettiğimiz kelimelere getirilerek yeni yeni gövdeler elde etmemizi sağlar. Bu ekler gövdelerin anlamını *kökün* anlamından az ya da çok uzaklaştırırsa da aradaki anlam bağı genellikle sezilecek kadar görülebilmektir.

Aşağıda çalışmamıza konu olan *karaçı* kelimesi de Türkçenin kelime yapımında en fazla yararlandığı kelime türetme yöntemiyle oluşmuştur.

Türkçenin tarihî metinlerinde kullanılan bazı kelimeler, bazen ses ve şekil bazen anlam değişmesi, genişlemesi ya da daralmasıyla değişikliklerine uğrayarak günümüzde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kelimeler, zaman zaman çok yaygın olarak kullanılıp ölçünlü dile mal olurken bazen de çok dar alanlarda sadece ağızlarda sınırlı bir kullanıma sahip olmuştur. Bugün için bazı ağızlarda kullanımını sürdüren *karaçı* kelimesi ölçünlü dilde kullanılmayan kelimelerden sadece bir tanesidir.

Bu çalışmada söz konusu *karaçı* kelimesinin, öncelikle tarihî Türk lehçelerindeki kullanımına değinilecek; ardından kelimenin çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkçenin bazı ağızlarında -özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarında- aldığı değişik şekillere ve anlamlara yer verilecektir. Daha sonra kelimenin etimolojisine dair bazı araştırmacıların görüşlerine değinilecektir. Bu görüşler de göz önünde bulundurularak kelimenin etimolojisi anlam ve şekil bilgisi dikkate alınarak tarafımızca yeniden değerlendirilecektir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapmaya çalışılacaktır.

1. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Şekil ve Anlam Bakımından Kullanımı

Karaçı / karaçı sözcüğünün ilk kullanıldığı eser tespitlerimize göre Karahanlı Türkçesi dönemine ait ve Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eserdir. Bu kelime, eserde toplamda üç kez kullanılmıştır:

ķayu oğrı tewlig ķaraķçı ķunuk

ķayusı basımcı ölüťçi kıruk (1737)

“Kimisi hırsız, aldatıcı, yağmacı, dolandırıcı; kimisi zalim olur. Kimisi katil ve yıkıcı olur”. Buradaki kullanımda *karaçı* kelimesi, anlam bakımından kendisine yakın olan *oğrı* “hırsız”, *tewlig* “hileci, aldatıcı”, *ķunuk* “dolandırıcı”, *basımcı* “zalim, zulmeden”, *ölüťçi* “öldürücü, katil” ve *kıruk* “yıkıcı” kelimelerle birlikte tenasüp sanatına uygun olarak kullanılmıştır.

iç ilde kötürgil buđun küçlerin

taşırtın arıtıl ķaraķçı barın (5547)

“Ülke içinde halka zulmedenleri temizle; dışarda ise yol kesicilerin hepsini arıt.” Burada, “karakçı”ların ülke dışında yağmacılık, yankesicilik vb. rahatsız edici şeylerle zulümde buldukları ve bunların baskısından kurtulmak gerekliliği vurgulanmaktadır.

üçüncü imin tut kamuğ yollarıg

karakçıg *sekerçig arutgil arıg* (5577)

“Üçüncü olarak da bütün yolların güvenliğini sağla; haydut, eşkıya, yol kesicileri iyice (ülkeden, topraktan vs.den) temizle.” Bu beyitte kelime bu kez *sekerçig* “haydut” kelimesiyle ikileme şeklinde kullanılmıştır. Eserin 5547. beytinde ifade edilen ülke dışında bulunan ve temizlenmesi gerektiği belirtilen *karakçı* lar bu beyitte de aynı düşüncenin muhatabı olmuşlardır.

Türk dilinin ilk sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te kelime *karaçı* şeklinde ve *kapı kapı dolaşan dilenci* anlamında kullanılmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te, Kutadgu Bilig'dekinden farklı bir anlamla ve şekille kullanılmıştır: karaçı.*

Karaçı kelimesi Kıpçak dönemi eserlerinden olan Codex Cumanicus'ta da Kutadgu Bilig'deki gibi *karakçı* şeklinde kullanılmıştır: *Mên karakçı sen kök hanı egeç mên yamanlı sên ayıpsız* (75a / 5) “Ben bir dilenci sen (ise) gök hanı (Hz. İsa); ben günahkâr (birisi) iken sen ayıpsızsın.” Burada kelime, “dilenci” anlamıyla “gök hanı” kelimesiyle zıt anlamda kullanılmıştır.

Kelime, genellikle Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında gösterilen Kutb'un Hüsrev ü Şîrin adlı mesnevisinde iki kez geçmektedir:

yasak tuşap kamuğ illerni tüzdi

karakçı *yol uruğlı boynın urdı* (1217)

“(O şah) kanun / emir bildirip bütün illeri düzene soktu; eşkıya / haydutların ve yol kesenlerin boynunu vurdu.” Kutb, “karakçı”yı *yol uruğlı* “yol kesen” sözcüğüyle birlikte kullanmış ve bunların da yönetici tarafından konulan yasalar ve emirlerle düzene soktuğunu, ülkeye düzenin getirildiğini ifade etmektedir.

anıñ kim mâlı köptür kadğusı bar

karakçıdın ni korksun yoğsul iy yâr (2281)

“Ey yar, her kimin ki malı çoktur (bundan dolayı) kaygısı (da) var; (buna mukabil) yoksul (olan) hayduttan / eşkiyadan neden korksun (ki)?” Burada, *karakçı*lar zengin olanların mallarına musallat olan eşkiyalardır. Fakir birisinin zaten malı az ya da hiç olmadığı için *karakçı*lardan yana da emindir, güvendedir.

Bahse konu edilen kelime Türkçenin tarihî dönemleri göz önüne alındığında en fazla Çağatay Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir. Dönemin öne çıkan isimleri arasında gösterilen Lutfi'nin divanında kelime dört kez tanıklanmıştır:

karakçı *bolmasañ ay yâr közin*

nağı peyveste her bir hamda sin sin (195 / 4)

“Ey yârin gözü, (sen) *çapulcu / talancı olmasan; neden kavuşmanın her birinde eğrilmiş (bir şekilde, var olan) sensin.*” Burada şair, *karaçı*yı sevgilisinin gözüne benzetmiş ve onu kavuşmayı engelleyen bir *çapulcu / talancı* olarak görmüştür.

karakçı *közünüñ ol alı köp karasına bak*

kümiş se-pâyenin üstinde ikki yasına bak (124 / 1)

“(Sevgilinin) yağmacı gözünün o kırmızısı çok olan karalığına bak; gümüş sehpanın üzerindeki iki yay (gibi kavisli kaşına) bak!” Şair önceki beyitte olduğu gibi burada da gözü yaralayıcı, yıkıcı özelliklerine dayanarak bir hayduda, talancıya benzeterek anlatmıştır.

'aql u dînni bolmasun didi min-i biçârede

ol karakçı *közleriñni mest ü 'ayyâr eylegen* (193 / 4)

“(Ey sevgili) o *çapulcu* gözlerini sarhoş ve hilekâr eyleyen, biçare olan bendeki akıl ve din olmasın, dedi.” Şair yine sevgilinin gözlerini haydut / talancıya benzeterek anlatmaktadır.

ay karakçı *közli dil-ber eyle bil*

cân aya min sin kibi cânânedin

hüs'n ü lutf'u şüret ü ma'nâ bile

toğmağay sin tig yana cân anadan (457 / 1-2)

“Ey yağmacı gözlü dilber, öyle bil ki; can isterim senin gibi sevgiliden; ama senin gibi güzellik, lütuf ve mana ile (mücehhez birisini) tekrar (hiçbir) can anadan doğmayacak.” Burada şair, diğer üç beyitte olduğu gibi sevgilisinin gözünü yine yağmacıya benzeterek bu özelliğın ancak ona has olduğunu ifade etmiştir.

Lutfi’de *karacı* kelimesinin kullanımındaki ortak nokta, hepsinin de sevgilinin gözüne benzetilerek ifade edilmesidir. Göz, şairler tarafından sıklıkla yağmalayıcı, kesici, yıkıcı vs. özellikleriyle işlenmiştir.

Söz konusu dönemin önemli eserlerinden olan, Ali Şîr Nevâyî’nin kaleme aldığı Mahbûbu’l- Kulûb (Kalplerin Sevgilisi)’da kelime şu ifadelerle yer almıştır:

*‘Âdil pâdişâh hak-dın halâyık-ka rahmet-dür ve memâlik-ke mucib-i emniyyet ü ref’et. Kuyuş bile ebr-i bahâr dik tofrağdın gül-ler açar, mülk ehli başığa altun birle dürrler saçar. Fukarâ ve nâ-tüvânlar anıñ rıfķ u müdârâsıdın âsüde, zaleme ve ‘avânlar anıñ tığ-ı siyâseti-din fersüde. Hîrâseti-din kozi ve böri hayfi-dın emîn ve siyâseti-din müsâfir **karakçı** vehmi-din muţma’in (6b-1)* “(O) adil padişah (ki) Hak’tan, halklar için (gönderilen) (bir) rahmettir, memleketlere / ülkelere emniyet ve merhametin için bir vesiledir. Güneş ile bahar bulutu gibi kara topraktan güller açtırır, memleket / ülke halkının başına altın ile inciler saçar. Fukara ve zayıf / kuvvetsizler onun yumuşaklık ve yüze gülmesinden rahat; zalimler ve yardım edenler / yordakçılar onun siyaset kılıcından dolayı yıpranmış. (Onu saldığı) korkudan dolayı, kuzu, kurdun korkusundan; siyasetinden dolayı (ise) misafir eşkıya / haydut / yol kesenlerin korkusundan güvendedir”.

Yukarıda, adil bir hükümdarın özelliklerini, halk üzerindeki etkilerini anlatan Nevâyî de kelimeyi *karakçı* şeklinde almış ve yolculara, misafirlere musallat olan eşkıya anlamında kullanmıştır. Burada, hükümdarın kudretinin göstergelerinden birisinin de söz konusu eşkıyaların ülkede etkisiz hale getirilmesi olarak gösterilmektedir.

Ali Şîr Nevâyî’nin bir başka eseri Fevâyidü’l- Kiber’inde (Yaşlılığın Faydaları) de *karakçı* kelimesine iki yerde rast gelinmiştir:

kaş üze hâl biyik yirde boluptur karavul

*‘akl u his haylını urmakka **karakçı** karakı (667 /3)*

“Kaşının üzerindeki ben, büyük bir yerdeki karakol / gözcü olmuştur; akıl ve hisleri vurmak için (ise) yağmacı gözleri (vardır).” Göz, “karakçı” olarak akli ve hissi vurmaya, yağmalamaya hazırdır.

Ali Şîr Nevâyî’nin Leyli vü Mecnûn’unda *karakçılar*, Mecnun’un babasının aklını sevda askerine esir etmeleriyle ele alınmıştır: *Mecnûnuñ atası dîv-bâd dek deşt etrâfıda evrülüp öz dîvâne-nihâdın sergeştelikte tapmağı ve cünûn deşti **karakçılari** her dem anıñ hûşı kârvân haylın sevda sipâhığa esir etkendin garib hâlât mülâhâza kılğanı ve naşâyih-i hûş dârûsı bile lahzaî öziğe kêtürgeni ve özi bile üyge yêtürgeni (XXVI)* “Mecnun’un babası kasırğa gibi çölün etrafında dönüp kendi divane yaradılışını sersemlikte bulması ve delilik çölü ya **yağmacılarının** her an onun akıl kervanı topluluğunu sevda askerine esir etmesinden dolayı garip haller düşünmesi ve akıl nasihatçisinin ilacı ile anı anında kendisine getirmesi ve kendisi ile eve götürmesi.”

Dönemin bir diğer temsilcisi olan Şiban Han da *karakçıya* divanında birkaç beytinde vermiştir, aşağıda 7 örnek veriyoruz:

***karakçı** irür közüñ sürme aña ne hâcet*

yağma kıludur her dem ol kâfir-i Tatarı (314 / 7)

“(Ey sevgili) (senin) gözün (zaten) yağmacı / yankesicidir, sürme ona ne gerek; (ve bu yağmacı göz) her an o Tatar kafirini (ve onun memleketini) yağmalamaktadır.”

Aşağıya 6 gazelini aldığımız Şiban Han da genel olarak diğer Çağatay şairlerinde olduğu gibi sevgilinin gözlerini bir *karakçıya* benzetmiştir. Bu *karakçı* gözlerin işi ise Tatar kâfirinin memleketini yağma etmektir.

kaşını yasına boldı yana pûte könlüm

*veli **karakçı** közüñ naqd-i cânım aldı sârih (48 / 10)*

“(Ey sevgili) gönlüm, kaşının (kavisli) yayına bir hedef tahtası oldu; ama yağmacı / talan edici gözün, belli ki canımın sermayesini aldı.”

Şiban Han bu beyitte de gözü *karakçıya* benzeterek onun can alıcı özelliğini ön plana almıştır.

Aynı şair, gözleri “karakçı”ya benzetmeye devam etmektedir:

*şibânî ol nigârının **karakçı** közlerin körse*

gehî cânğa kıllur fitne gehî könlüm kuşım avlar (92 / 4)

“Şibanî, o (resim kadar güzel) sevgilisinin yağmacı gözlerini görse (o gözler) bazen cana fitneler salar bazen de gönlümün kuşunu avlar.” Burada *karakçı* olan gözler, fitnecilik ve avlanma özelliğiyle ele alınmıştır.

yüzidedür gül ü reyhân boyı serv (ü) şanavberdür

***karakçı** közleri yüzge yasap kirpiklerin hançer (103 / 2)*

“Gül ve reyhan (sevgilinin) yüzündedir, boyu servi ve şanavber (gibi)dir. Yağmacı gözleri yüze kirpiklerini hançer (gibi) dizmiştir.”

Karakçı olan gözler bu kez sevgilinin yüzüne hâkim olmuş, kirpikleri bu yüze hançer gibi dizmiş, yerleştirmiştir.

'ayb imestür közleriñdin barı anıñ fi'lidür

*sin **karakçı** közleriñdin köñlüme urğıl başağ (131 / 33)*

“Ayıp gözlerinden değil, hepsi onun filidir; sen yağmacı gözlerinden gönlüme ok temrenin vur.” *Karakçı* gözler, burada gönle ok temreni vuran bir yağmacı konumundadır.

***karakçı** közleriñ kanımğa kirmes*

uş andağ köz bile aldama cânım (173 / 2)

“(Ey sevgili) yağmacı gözlerin kanıma girmez; böyle bir göz ile canımı aldatma.”

Bu beyitte de *karakçı* olarak işlenen gözler, kana girme yani katil olma özelliğiyle ele alınmıştır.

*kitdi uş mâluğ **karakçı** koldın*

nu turur-sin imdi anda köli kiç (358 / 1)

“Malın yağmacılar tarafından elden gitti; şimdi orada neden duruyorsun, gülü geç.” Burada *karakçı*lar mallara musallat olanlar anlamında kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi müelliflerinden olan ancak hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunmayan Muhammed Bin Ahmedüz'-Zâhid'e ait bir fıkıh kitabında da söz konusu kelime şu kullanımıyla yer almıştır: *...uluğ muhaddislerden menkül turur kim bu kamer bir **karakçı** irmiş ve 'akreb bir kent irmiş Yemen yolıda ve resül şallâ'l-lâhu 'aleyhi ve sellemiş şehdide bu kara atlığ **karakçı** 'akreb atlığ ol kentge kelip **karakçılık** kıllur irmiş (102 / a17-18)* “...Ulu hadisçilerden nakledilmiştir ki; bu Ay bir yağmacıymış ve Akrep Yemen yolu üzerinde bir kentmiş. Resul'ün tanıklığında bu Kara adlı yağmacı Akrep adlı kente gelerek yağmacılık edermiş.”

Çağatay Türkçesinin 19. yüzyıl temsilcilerinden Şeyh Süleyman Efendi'nin Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî adlı sözlüğünde *karakçı* şu ifadelerle yer almaktadır:

***karakçı**:kıtâ'u't-tarik, harâmî,, hırsız, düzd, haydut, kaltaman, sârik, oğrı, râhzen.*

<<mişâl>>

rûy-i mâlimni yudurdum

kara tâlge yaydurdum

sivip alğan yârımnı

karakçığa aldurdum “...sevip aldığım yârımı, haydutlara / eşkıyalara aldurdım.”

Şeyh Süleyman'ın verdiği bu örnek dörtlükte, *karakçı* lar insanları kaçırarak eşkıyalar olarak görülmektedir.

Tahmini olarak 13. yüzyılın sonları ya da 14. yüzyılın başlarında yazıldığı varsayılan İbnü- Mühennâ Lûgati'nde kelime *dilenci* anlamıyla geçmektedir.

Söz konusu kelimeye Anadolu sahasında sık rastlanmaz. Tarama Sözlüğünde *karacı* şeklinde geçen kelimeye 2. maddede “çingene” 3. maddede ise “iftiracı” anlamı verilip şu beyitle örneklendirilmiştir:

kimi kezzap u kimi iftiracı

kimi kulmaş u kimisi karacı (G. Ra. XV. 211) “Kimi yalancı, kimi iftiracı, kimi kalleş, kimi iftiracı.”

Yeni Tarama Sözlüğü'nde ise kelimeye *yağmacı, yol kesen* anlamları verilmiştir (Dilçin, 2009, s. 138).

2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Bazı Ağzıldaki Şekil ve Kullanımı

Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımına bakılacak olursa *karacı* / *karacı* kelimesinin anlamlarından birisi olan *eşkiya* kelimesin karşılığı olarak Başkurt Türkçesinde *bandit*, *yulbasar*, *karaksı*, Kazak Türkçesinde *karakşı*, *tonavşı*, Kırgız Türkçesinde *karakçı*, Özbek Türkçesinde *karakçı*, *yoltosär*, Tatar Türkçesinde *bandit*, *yulbasar*, *karakçı*, Türkmen Türkçesinde *tālançı*, *garakçı*, Uygur Türkçesinde *karakçı*, *bulañçı* kelimeleriyle karşılaşılmaktadır (KTLS, 1991, s. 226-227). Kelimenin *çapulcu* anlamının karşılığı olarak, Kazak Türkçesinde *karakşı*, Türkmen Türkçesinde *garakçı* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir (KTLS, 1991, s. 116-117). Bir başka anlamı olan *harami* kelimesi için; Kazak Türkçesinde *karakşı*, Kırgız Türkçesinde “*karakçı*, *tonöçü*”, Özbek Türkçesinde *karakçı*, *yoltosär*”, Türkmen Türkçesinde *garakçı*, *galtaman*, Uygur Türkçesinde *karakçı* karşılıklarına tesadüf edilmektedir (KTLS, 1991, s. 310-311). Yine kelimenin başka bir anlamı olan *haydut* için çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde *karakşı*, *bavkespe*, *tonavşı*, Kırgız Türkçesinde *karakçı*, Özbek Türkçesinde *yoltosär*, *karakçı*, *bāskinçi*, Türkmen Türkçesinde *garakçı*, *tālançı* kelimeleriyle karşılaşılmaktadır (KTLS, 1991, s. 324-325). *Karacı/karacı* söz konusu anlamlarından olan *eşkiya*, *haydut* kelimesinin eş anlamlısı Arapça *şaki* kelimesi için de Kazak Türkçesinde *karakşı*, *tonavşı*, Kırgız Türkçesinde *karakçı*, Özbek Türkçesinde *karakçı*, *bāskinçi*, Türkmen Türkçesinde *garakçı*, *tālançı* kelimeleriyle karşılaşılmaktadır (KTLS, 1991, s. 810-811). Kırgız Türkçesinde *kara(k)çı* kelimesi, *karakçı başçısı* (KTLS, 1991, s. 210-211) şeklinde ve *elebaş* birleşik kelimesinin ilk unsurunu oluşturan bir kelime olarak görülmektedir.

Kelimenin bazı ağzılarda değişik şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Yarkend ağzında *karakçı* şeklinde ve *eşkiya* anlamındadır (Özkan, 1990, s. 234). Kaşgar ve Yarkend ağzında eski kullanımına benzer şekil ve anlamlarda, *karakçı* şekliyle ve *yol kesen*, *haydut*, *eşkiya* anlamlarıyla kullanılmaktadır (Yıldırım, 2007, s. 283). Adıyaman- Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi ağzında, *garaçı* biçiminde *çingene* anlamında (Günay, 2008, s. 314), Adıyaman İndere (Zey) Köyü ağzında, *garaçı* şekliyle ve *çingene* anlamıyla kullanılmaktadır (Bulduk, 2011, s. 144). Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme ağzında, *garaç* şekliyle, *çingene* anlamıyla kullanılmaktadır (Güneş, 2013, s. 494). Adilcevaz yöresi ağzında, *garaçı* şeklinde ve *çingene* anlamındadır (Sevinçli, 2019, s. 399). Derleme Sözlüğü’nde ise, kelimenin hem *karacı* hem de *karacı* şekillerine yer verilmiştir. Söz konusu eserde *karacıya* şu anlamlar verilmiştir: “1. Haydut. 2. Çingene. 3. İftiracı, kara çalan. Haydut anlamı İzmir Bergama’da; çingene anlamı Urfa’da; iftiracı, kara çalan” anlamıysa Isparta Yalvaç, İzmir Tire, Bursa ve Sivas Şarkışla’da kullanılmaktadır (2019, s. 2640). Yine Derleme Sözlüğü’ne göre kelimenin *karacı* şekli *çingene* anlamındadır ve bu şekilde Amasya, Van-Erciş, Diyarbakır ile Azerbaycan’da kullanılmaktadır (DS, 2019, 2642).

Şunu da belirtmek gerekir ki kelimenin yukarıda verilen şekil ve anlamlarından farklı kullanımlara da tesadüf edilmektedir. Bunlardan birisi Van Küresin ağzındaki aç, gözlü, hırsız, teklifsiz davranan anlamlarındaki *kerecê*, *kereçi*, *kereçi* kelimeleridir.

3. Kelimenin Etimolojisi

Aşağıda söz konusu kelimenin etimolojisiyle ilgili yerli ve yabancı Türkologların görüşlerine, ardından bu görüşlerin ışığında kendi görüşümüze yer verilmiştir.

Bu Türkologlardan S. Gerard Clauson, An Etymology Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish adlı İngilizce kaleme aldığı etimolojik sözlüğünde kelimenin görünürde *kara* isminden türediği görüşünü ileri sürmektedir. Clauson’un *kara* kelimesine verdiği anlam ise *sıradan halk*, *insanlardır* (1972, s. 647).

Doerfer, *sıradan insanlar*, *Cengiz’in ailesine mensup olmayanlar* anlamını verdiği kelimenin Türkçe değil Moğolca olduğu görüşündedir (Clauson, 1972, s. 647).

Marcel Erdal, Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon adlı eserinde *karakçı* kelimesinin kökünün *göz küresi* anlamında olan *karak* kelimesinden değil, muhtemelen *karga- beddua etmek*; *lanet* okumak anlamlı kelimedenden gelebileceğini ifade etmiştir (1991, s. 395).

Kelimenin etimolojisi üzerine görüş bildiren bir diğer araştırmacı Talat Tekin, Notes On Old Turkic Word Formation adlı İngilizce kaleme aldığı makalesinde Marcel Erdal’ın yukarıda verilen etimolojik önerisine yer vererek bu görüşün semantik olarak zayıf olduğunu ifade etmiştir. Tekin, kelimenin kökünü; “Kâşgarlı Mahmud ve Kutadgu Bilig’deki *karma soygun*, *yağma*, *soygunculuk*, *talan*; *hırsızlık*, *aşırma*, ve yine Kâşgarlı Mahmud’da geçen *karmala-* “yağmalamak, talan etmek, ganimet olarak almak”, Kırgız Türkçesindeki *karma-* “tutmak, almak, gasp etmek, kapmak vs.” anlamlı kelimelere dayandırmanın daha tatmin edici olduğunu ifade etmiştir. Tekin, açıklamasının sonunda *karakçı* kelimesini, *kar-* ve **kara-* fiillerine bağlamıştır (2013, s. 421).

Janos Eckman, Çağatayca El Kitabı adlı kitabında, *isimden isim yapan ekler* bahsinde, *-çı / -çi* ile yapılan kelimeler arasında gösterdiği *karakçıya haydut yol kesen* anlamını vermiş ve kelimenin kökünü *karak göz* olarak vermiştir (2017, s. 48).

İbrahim Taş, Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı adlı kitabında, kelimenin *yağmacı, yankesici* anlamını verip kökünü **karak* “yağma, talan” kelimesine bağlamıştır (2015, s. 30). Taş, *karak* kelimesini ise **kara-“yağmalamak”* fiilinden almıştır (2015, s. 146).

Burhan Paçacıoğlu, VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı adlı eserinde *karaçımın yağmacı; çingene; dilenci* anlamlarını verip kökünü *kar-* fiiline bağlamıştır (2016, s. 338). Paçacıoğlu, kelimeyi önce *karak* “yağma” kelimesine; onu da **kar-* fiiline dayandırmıştır. Daha sonra, *kar-* fiilinin şu anlamlarını vermiştir: “1. Karıştırmak. 2. Kararmak, bulanmak. 3. Gırtlacağına su dolmak. 4. Kabarmak, taşmak, 5. Sokmak, girmek. 6. Davranmak, muamele etmek. 7. Bitirmek, sona erdirmek” (2016, s. 338).

Tuncer Gülensoy da kelimenin etimolojisi ile ilgili açıklama yapmıştır. Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı etimolojik sözlüğünde, *karaçi* biçiminde ele aldığı ve *kapıları dolaşan dilenci* anlamını verdiği kelimenin kökünü *kara* kelimesine bağlamıştır (2019, s. 369).

Bu görüşler ışığında:

Karaçi sözcüğüyle ilgili yukarıda yer verilen görüşlere bakıldığı zaman Clauson’un *sıradan halk, insanlar* anlamlı *kara* kelimesinin *yağmacı, dilenci, haydut, eşkiya* anlamlı *karaçi*yle anlam bağlantısının zayıf olduğu görülmektedir.

Marcel Erdal’ın verdiği *beddua etmek, ilenmek* anlamı *karga-* fiiline net olarak bağlanmadığından bu yapıya temkinli yaklaşmak gerekir.

Anlam bağlantısından dolayı, temkinli yaklaşılması gereken bir diğer görüş de J. Eckman’a aittir. Eckman’ın *karak göz* olarak belirlediği isim kökünden elde ettiği *karaçi* kelimesiyle anlam bağlantısını net olarak kuramamaktadır.

Burhan Paçacıoğunun, söz konusu kelimeye kök olarak kabul ettiği *kar-* fiili ve ona verdiği anlamla, bu fiilden elde edilen *karak* kelimesi kökle ilişkilendirildiğinde anlam bağlantısında güçlük çekilmektedir.

Tuncer Gülensoy, kelimenin kökünü *kara* olarak kabul ederek bu kökten elde edilen *karakçı* kelimesine *kapıları dolaşan dilenci* anlamını uygun görmektedir.

**Kar-* fiiline şimdiye kadar herhangi bir yazılı eserde rastlanmamıştır. Ancak, söz konusu kelimenin başka türevlerinin de var olması, her ne kadar yazılı eserlerde rastlanmasa da sözlü olarak var olduğuna dair görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Bu türevlerden birisi iki kez Kutadgu Bilig’de bir kez de Divânü Lugâti’t-Türk’te rastladığımız *karma* “yağma” kelimesidir.

Şöyle ki:

halâl atı kaldı körüglisi yok

harâm karma boldı toduğlısı yok “Helalin sadece ismi kaldı , (onun) gören(i) yok; harama yağmalandı (harama yağmalarcasına saldırıldı) ancak doyan yok” (Arat, 1991, s. 636).

kapuş karma boldı müsülmân neji

kanı adra tutğan harâmîğ öñi “Müslümanların malı kapışıldı, yağmalandı; haramı (helalden) ayrı tutan ve (buna) riayet eden nerede?” (Arat, 1991, s. 639)

Divânü Lugâti’t-Türk’te ise şu atasözünde tespit edilmiştir: *kağun karma bolsa idisi ikki elgin tegir* “Kavun yağmalanırsa, sahibi de iki eliyle yağmalamaya başlar” (Ercilasun - Akkoyunlu, 2018, s. 177).

Kelimenin bir diğer türevi de Çağatay Türkçesinin önde gelen sözlüklerinden olan ve Besim Atalay tarafından hazırlanan Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü’nde tanımlanan *karak* “yağma” kelimesidir. Kelime *Abuşka Lûgatı*’nda şu şekilde tanımlanmaktadır: *bir dahi yagma ve talan manasına kelür ki harâmiye karakçı dirler ki Garaibü’s-Sıgar’da kelür* “Bir de yağma ve talan anlamına gelir ki haramiye dahi karakçı derler (ve) Garaibü’s-Sıgar’da geçer” (Atalay, 1970, s. 307).

Buradan anlaşılmaktadır ki, fiilden isim yapan ekler arasında bulunan ve oldukça işlek olan *-mA* eki **kar-* fiiline gelerek onu isim haline sokmuştur. Anlam açısından da bakıldığı zaman, *karma* “yağma” anlamındaysa **kar-* fiilinin de *yağmalamak, talan etmek* anlamlarına geldiği kuvvetle muhtemeldir.

İkinci tespitimizde yer alan *karak* “yağma, talan kelimesinin ise, **kar* “yağmalamak, talan etmek” anlamlı fiile, fiilden isim yapan ve yine oldukça işlek olan *-Ak* eki getirilerek elde edildiği açıktır.

Bu açıklamalar ışığında, *karaç* sözcüğünün kökünün muhtemel bir **kar-* “yağmalamak, talan etmek” fiiline dayandığı ihtimal dahilindedir. Bu köke fiilden isim yapan *-Ak* eki getirilerek yine Abuşka Lugatı’nda tanıklanan *karak* “yağmalama, talan etme” ismi türetilmiştir. Bu isim gövdesine de *+çI* isimden isim yapım eki getirilerek *yağmacı, dilenci, eşkıya, haydut* anlamlarına sahip *karakçı* kelimesi elde edilmiştir. Daha sonra kelimenin, *karakçı* biçiminden kullanıla kullanıla ortasındaki /k/ sesinin düşerek *karaç* şekline dönüştüğü açıktır. Kelimenin etimolojisinin daha iyi anlaşılması adına

Kelimenin bünyesinde önemli rol oynayan fiilden isim yapan *-Akn* eki, tek veya çok heceli fiil kök ya da gövdelerine gelerek sıfat ve isim türeten, oldukça işlek bir ektir. Zeynep Korkmaz, bu ekin başlıca dört işlevinden bahsetmiştir, şöyle ki: “1. Genellikle bir duygu, alışkanlık ile bir işi çokça yapma gösterir (at-ak; dön-ek, kaç-ak...) 2. Bir işin yapıldığı yeri gösterir (barın-ak, bat-ak, bucak...) 3. Araç ve gereç adları yapar (bıç-ak, kay-ak, kaydır-ak...) 4. Somut-soyut adlar türetir (çap-ak, er-ek, sür-ek, uç-ak, yat-ak...)” (2017, s. 145). Muharrem Ergin de bu ekin eskiden beri işlek olduğunu, yaptığı isimlerin fiilin göstermiş olduğu hareketi sıklıkla yaptığını, o hareketin yapıldığı yeri, aleti, o hareketle yapılan şeyi karşıladığını ifade etmiştir (2012, s. 188). Ergin, ayrıca bu ekin Eski Türkçede kullanılan *-gak, -gek* ekinden doğduğunu, Batı Türkçesine geçerken bu eklerin başındaki seslerin düşmesi neticesinde geliştiğini akla getirdiğini; ancak misallerin çoğunun Batı Türkçesinde görülmesinden ötürü muhtemelen söz konusu ekin başındaki sesleri düşmüş olan *-gak, -gek* ile sonradan karıştırılmış olabileceğini belirtmiştir (2012, s. 188).

Hamza Zülfikar da ekin işlevlerinden şöyle bahsetmiştir: “-ak kelimeye kökteki anlama ‘yoğun bir biçimde uğramış sonuç’ anlamı katar. İsim: erek, yığınak, yedek, yunak. Sıfat: Kaçak, bitek, susak, batacık, pişek, sürek...” (2011, s. 53).

Korkmaz ve Ergin’in ekin “çokça yapılan, olan, yapılan” işlevinin *kar-* fiilinden türeyen *karak* kelimesine uygun olduğu açıktır. *Yağmalama, talan etme* anlamıyla tespit edilen *karak* kelimesi de *yağmalamak, talan etmek yapıla yapıla alışkanlık hâline gelmek* anlamını içermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak bugün Eski Türkçede kullanılan birçok kelime gerek şekil gerek anlam değişikliklerine uğrayarak varlığını hem ölçünlü dilde hem de ağızlarda sürdürmektedir. Bu kelimelerden birisi de kullanımı ağızlarla sınırlı olan *karaç* kelimesidir. *Karaç* kelimesine ilk kez Karahanlı Türkçesi dönemine ait Kutadgu Bilig’de *karakçı* ve *karacı* şeklinde, *yağmacı, yankesici; kapı kapı dolaşan dilenci* anlamlarında tesadüf edilmiştir.

Kelimeye, Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden Codex Comanicus’ta *karakçı* şeklinde ve *dilenci* anlamıyla rastlanmaktadır. Harezmi Türkçesinde sadece Hüsrev ü Şîrin’de tespit edilen kelime, *karakçı* şeklinde ve *eşkıya, yağmacı, talancı* anlamlarında kullanılmıştır.

Kelime, en fazla Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde de *karakçı* şekliyle ve *yağmacı, çapulcu* anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu dönemde özellikle şiir dilinde sıklıkla *göz* kelimesiyle kullanılması dikkat çekicidir. Gözün, gamze unsurlarından olması ve âşığı yaralayan, onu dertlere düşüren bir unsur olması hasebiyle *karakçı* kelimesiyle bu denli fazla kullanılması etkili olmuştur.

Karaç kelimesinin etimolojisi üzerine yerli ve yabancı Türkologlar çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak bu görüşlerde bir birlik sağlanmadığı görülmektedir. Kelime türetmekte şeklin tek başına yeterli olmadığını, anlam bağlantısının da kuvvetli olması gerekliliğini göz önüne alınca bazı görüşlerle hemfikir olsak da okuyucu ve araştırmacıların bakış açısına ışık tutma açısından diğer görüşleri paylaşmakta yarar gördük. Bu kelime kökünün ileri sürülen görüşler ışığında **kar-* fiili olduğu fikri ağır basmaktadır. Değerlendirmeler sonucunda bu fiile **yağmalamak, talan etmek* anlamlarını vermek uygundur. Kelimeyi **kar-* fiiline bağlamamıza sebep onun türevleri olduğunu kabul ettiğimiz ve Kutadgu Bilig ile Divânu Lugatî’t- Türk’ta tanıklanan *karma* “yağma, talan” anlamlı kelime ile Abuşka Lugatı’nda tanıklanan *karak* “yağma, talan” anlamlı kelimedir. *Karma* ismi **kar-* fiiline oldukça işlek kullanılan fiilden isim eklerinden olan *-mA* eki; *karak* ismine ise yine aynı köke getirilen fiilden isim yapım eki olan *-Ak* ile oluşturulmuştur. Daha sonra da kelime *karak* gövdesine getirilen isimden isim yapım eki *+çI, +çI* ile *karakçı* “yağmacı, talancı, haydut, eşkıya; dilenci” gibi anlamlara sahip kelime meydana gelmiştir. *Karakçı* şekli zamanla orta hecede bulunan /k/ sesinin düşmesiyle *karaç* / *karacı* şekline dönüşmüştür. Neticede kelimenin etimolojisi, **kar-ak-çI > *kar-a(k)-çI* şeklinde bir gelişim göstermiştir.

Derleme Sözlüğü ve ağızlardaki örneklere göre kelime *karacı, karakçı* ve *karaç* şekillerinde ve *haydut, çingene, iftiracı, kara çalan* anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak kelimenin bugünkü kullanım şekli ve anlamları bunlarla sınırlı değildir. Bugün Van Küresin ağızında kelimenin yukarıdaki şekil ve anlamları haricinde *kereci, kereçi* şekli ve *açgözlü, hırsız, teklifsiz davranan, eli uzun* anlamları da mevcuttur.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2018), *Kutadgu Bilig* (1. Baskı). Kabalcı Yayınları.
- Argunşah, M. ve Galip, G. (2015). *Codex Cumanicus* (1. Baskı). Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lûgati veya Çağatay sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.
- Battal, A. (1988). *İbnü Mühennâ Lûgati*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bulduk, T. B. (2011). *Adıyaman İndere (Zey) köyü ağzı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford Press.
- Çelik, Ü. (1966). *Alî Şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendî-i Buhârî Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Edirne Üniversitesi.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı* (1. Baskı), (Günay Karaağaç, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erbay, F. (2003), *Muhammed Bin Ahmedüz'z Zahid'e ait Çağatayca bir fıkıh kitabı* (inceleme-metin-sözlük) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Konya Selçuk Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk* (3. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach the lexicon I-II*. Wiesbaden. Turcologica 9.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (1. Baskı). Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Günay, E. G. (2008). *Adıyaman - merkez, Kâhta, Gerger, Samsat yöresi ağzı* (inceleme-metin- sözlük) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Güneş, B. (2013). *Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme ağzı* (inceleme-metinler-sözlük) [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü* (3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü* (3. Baskı). Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî divânı (giriş-metin- dizin-tıpkıbasım)* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şibân Han dîvânı (İnceleme- Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kargı, Z. (1993), *Mahbûbü'l-kulûb* (inceleme-metin-sözlük) [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kaya, Ö. (1996) *Alî Şîr Nevâyî Feâyidü'l-kiber* (metin-inceleme-dizin) (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları* (6. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültür Bakanlığı Yayınları. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü* (1. Baskı). Ankara.
- Özkan, N. (1990). *Yarkend ağzı (giriş-metin-çeviri-sözlük)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı* (1. Baskı). Kesit Yayınları.

- Sevinçli, V. (2019). *Adilcevaz yöresi söz varlığı ve dil incelemesi* (1. Baskı). Akademik Kitaplar.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig’de söz yapımı* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *Tarihî Türk yazı dilleri makaleler 2* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Derleme sözlüğü* (4. Baskı). Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Tarama sözlüğü* (4. Baskı). Ankara.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü* (1. Baskı). Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, F. (2007). *Kaşgar ve Yarkend ağız sözlüğü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Zülfikar, H. (2011). *Terim sorunları ve terim yapma yolları* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

è	kapalı e
ğ	yumuşak g
h	h sesi
ħ	hırıltılı h sesi
w	çift dudak v’si
ķ	kalın k
ŋ	nazal n
‘	ayın
ş	kalın s
š	peltek s
z	z sesi
ž	z sesi
ẓ	peltek z
ṭ	t sesi
ḏ	d ve y arası sesi

Kısaltmalar

Çev.	Çeviren
DS	Derleme Sözlüğü
KTLS	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
s.	sayfa sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
vs.	ve sair
Yay.	Yayınları

Araştırma ve Yayın Etięi Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala zen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalede yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

ıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.